

TODOR MANOJLOVIĆ

***ADY ENDRE ÉS JUHÁSZ GYULA
SZERB BARÁTJA***

Juhász Gyulának van egy alig ismert cikke a szegedi Délmagyarország 1919. január 19-i számában *Magyarok, szerbek: emberek* címmel. Két – történelme folyamán oly sokszor és tragikusan egymásnak ugrasztott nép – barátságáról szól benne, s ennek kapcsán fölleleveníti nagyváradi éjszakáit, amelyeken szerb barátjával, *Theóval* együtt álmodoztak ébren és virrasztva „a népek szent szövetségéről, magyarok és szerbek sorsáról, a megértésről és megbecsülésről, amely elé vámsorompókat állítanak és Damokles kardját függesztik idegen és ellenséges hatalmak.”

„Theo – írta itt a költő – tulajdonképpen a nevére és vérére szerb volt, kultúrájára francia, érzésére magyar, és olyan német verseket írt, hogy az Insel Verlag készült kiadni őket. A magyarságnak szerelmese volt Theo, de amennyire imádta Csokonai és Ady magyarságát, úgy gyűlölte a hatvanhetes megalkuvást, az osztrák zsoldjában álló politikai szoldateszkát. Amikor 1909-ben az első kardcsörtető mozgósítás megindult Szerbia ellen, és a Szigligeti Színházban csak az irodalmi emberek lézengtek a *Szép csöndesen* című *szögedi idillem* harmadik előadásán, Theo sápadtan és remegve tiltakozni akart a háborús örültség ellen. A kávéház teraszán ültünk, néztük a vörös holdat, a megriadt várost, a szaladgáló katonákat, olvastuk a félelmükben fütyörésző tudósításokat, és Theo így beszélt:

– A disznók miatt akarnak háborút. A sertések miatt és a disznó uszítók miatt, akiknek érdeke ez. A magyarnak

nem érdeke, a szerbnek se, de igenis az osztrák szoldateszkának! Egy az ellenségünk, közös a veszedelem, de nem tudják, vagy nem merik kimondani. Mikor a *Sasfiók* tirádái fölzenegenek a magyar színpadon, a magyar lelkek titkos keserősége visszhangozza és tapsolja a Metternichek, a császárok, az örült hülye zsarnokok elleni kitöréseket. Belgrádban ugyanez az érzés, ugyanez a lelkesedés és taps fogadja és koszorúzza őket. A Terazzián fiatal és rajongó irodalmárok éppen olyan érzéssel olvassák Baudelaire-t és Adyt, akit lefordítottam nekik, mint a váradi teraszon.

Így beszélt Theo, aki Mátyás királyról tervezett egy nagy verses tragédiát. Mindig tervezett, ősjogász volt, de Timon Ákos helyett (igen okosan) inkább az Athéni Timont olvasta, és Kmetty helyett Goethét; minden sorát ismerte, minden szavát tudta, holott római jogból kellett volna kollokválnia. És lefordította buzgón Adyt németre, Emőd Tamás pedig Theót fordította vissza magyarra. Különös éjszakák és különös társaságok voltak ezek, itt született a váradi Holnap, a Kis Pipában román diákok bánatos nótákat énekeltek, a mámoros tenorista lehurrogta őket, én védelmükre keltem, és ekkor egy román diák odajött az asztalunkhoz, és így szólt hozzánk:

– Csak a költőt akarom üdvözölni, akinek nevét mi románok is szeretettel emlegetjük, örülök, hogy az emberben sem csalódtam.

Azóta sok víz lefolyt a Körösön és a Dunán, az Olton és a Drinán, nagyon beborult a népek szolidaritásának. Nem tudom, a román diákok mit gondolnak ma Váradon, és

nem tudom, Theo hol jár, és mit csinál? Utoljára a nagy háború kitörésének előestéjén protestált egy pesti német újságban a háború ellen, hangoztatta, hogy se szerbnek, se magyarnak nem igazi érdeke ez, azután elnémult, és eltűnt a fölzengő orkánban. Azóta sokszor gondolok Theóra. A szoldateszka elmúlt, az osztrák járom eltört, a gyűlölet tüze hamvába hal [...] Bizony, jó volna megint együtt ülni a váradi teraszon, a vörös hold alatt, békén, boldogan, még mindig fiatalon, kezet fogni és ünnepelni a szolidaritást, amely ledönti a vámsorompókat, összetöri a szuronyokat, és megcsinálja, amit ezer háború és millió áldozat nem tudott: a munka és az alkotás szent szövetségét, ahol nincsenek kis népek, nagy népek, *csak népek vannak.* “

Ady és Juhász szerb barátja, Manojlovics Tódor, a neves jugoszláv író, költő, műfordító és művészettörténész, Ady, Madách és számos más magyar költő alkotásainak szerbre átültetője, ma visszavonultan él szülővárosában, Nagybecskerekben. A váradi évek után Bázelen szerzett művészettörténeti doktorátust, Olaszországban végzett évekig műtörténeti kutatásokat, majd az első világháború idején Korfu szigetén a menekült jugoszláv kormány szolgálatában fejtett ki publicisztikai tevékenységet. A húszas években a belgrádi opera titkára, a harmincas években a jugoszláv Nemzeti Színház intendánsa. (Legutóbb ismét Ady emléke szólította ki csendes magányából. 1956-ban Újvidéken megjelent egy újabb Adyfordító, Iván Iványi szerb Ady-válogatása, ez elé írt az

egykori úttörő előszót. Tavaly pedig a romániai *Igaz Szó* novemberi Ady-számában olvashattuk a nagy költőről való kegyeletes emlékezését. A másik hívséges barátjáról, Juhász Gyuláról szintén papírra vetette emlékeit, s hamarosan ez is napvilágot lát a Szegeden készülő *Juhász Gyula emlékkönyvben*.¹

Most, amikor különös gonddal keressük a történelem közös emlőjén növekedett kelet-európai népek, „tejtestvérek” irodalmi és kulturális kapcsolatainak gyökereit, hagyományait, köztük a magyar és délszláv népek szellemi együttműködésének szép tradícióit, múlhatatlan kötelessége a magyarországi és a vajdasági irodalomkutatóknak egyaránt Manojlovics Tódor életművének nemcsak az évforduló kínálta fölidézése, de *alapos föltárása is*. Ady Endre és Juhász Gyula érdemes barátjának pedig még hosszú életet, termékeny öregséget kívánunk.

(*Híd [Újvidék], 1958. április.*)

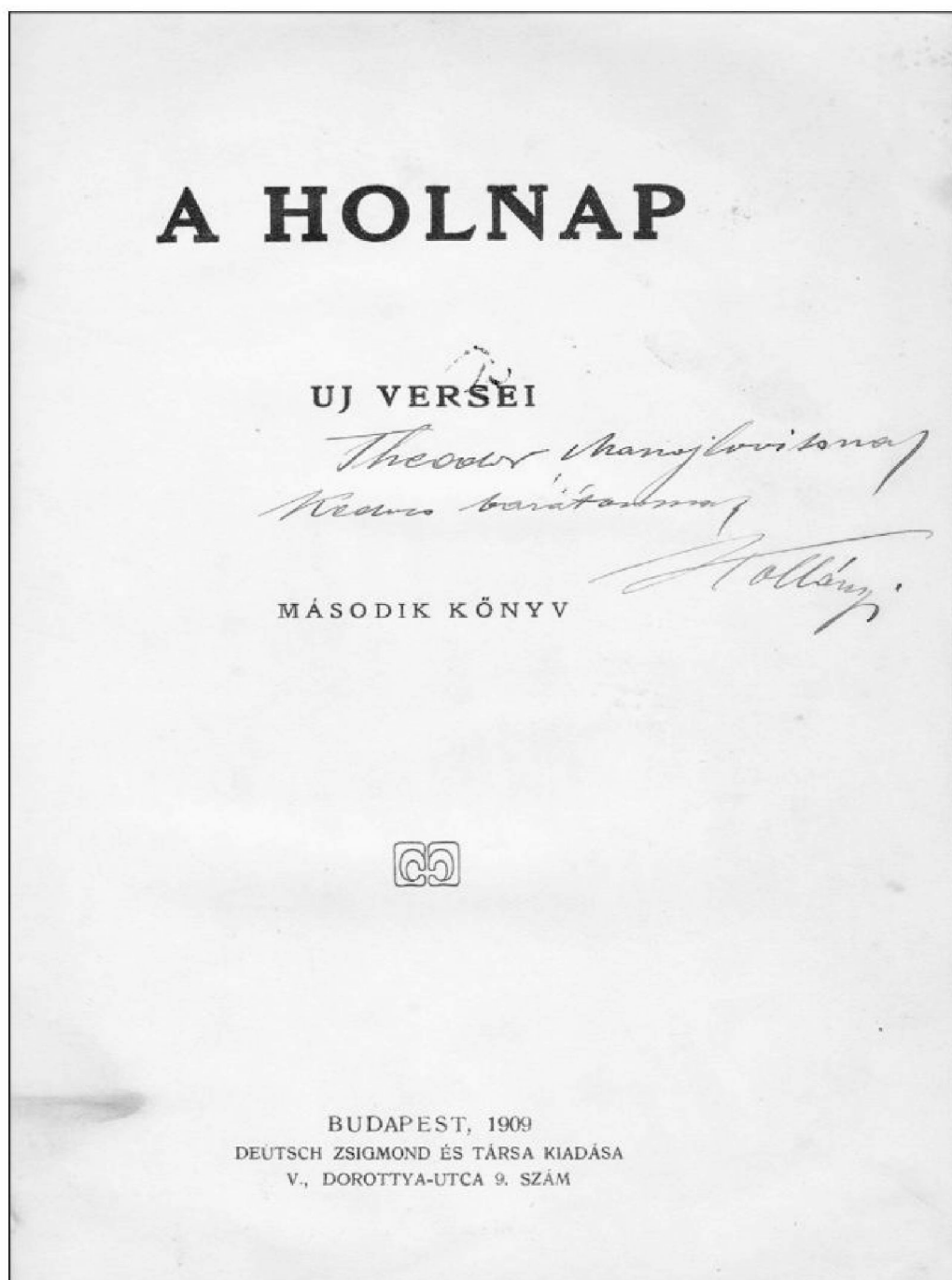
¹ Manojlovics Todor: *Együtt a Holnap hajóján* [1956]. = *Juhász Gyula. 1883–1937*. Szerk. Paku Imre. Bp., 1962. 166–169. – Vö. Németh Ferenc: *Ady vonzáskörében Todor Manojlović Nagyvárad, Temesvár és Arad között. 1907–1910*. Zenta, 2012.

A VÁRADI KÖLTŐK AJÁNLÁSAI TODOR MANOJLOVIĆNAK

Kedves és stílusos baráti ajándékot kaptam házassági évfordulónkra: *A Holnap* második könyvét, a váradi „*holnaposok*” új verseinek 1909-ben megjelent gyűjteményét. Nem is akármilyen példányt: a kötet valamikor a váradi költők szerb barátjának, Ady és Juhász hívének, Todor Manojlovićnak tulajdona volt. Hogyan került Lőkös Zoltán barátomig, akitől figyelmessége és áldozatkészsége révén hozzám jutott, azt ma már lehetetlen kideríteni. Az irodalomtörténeti érdekességű, piros vászonkötésű könyv értékét növelik a benne olvasható dedikációk: a váradi költők Manojlovićnak írott ajánlásai.

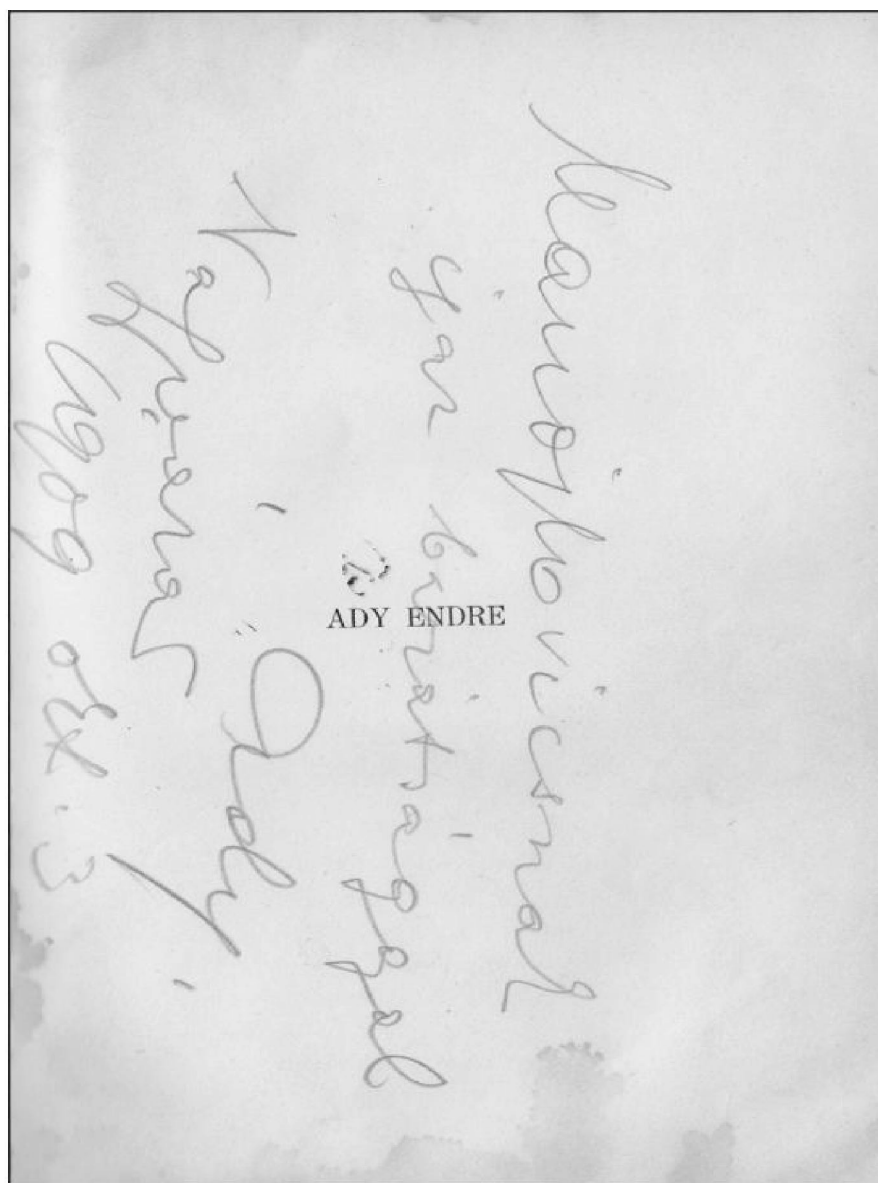
A jeles szerb író, költő, műfordító, műtörténész és színházi szakember (e felsorolás magában is jellemzi sokoldalúságát) joghallgató volt *A Holnap* éveiben Váradon. Adyhoz fűződő barátságáról, a nagy magyar költő szerb nyelvű tolmácsolásával végzett úttörő munkájáról, a népek testvériségét szolgáló példamutatásáról a Világirodalmi Figyelő 1953. évi 2. számában Vujicsics D. Sztoján számolt be, s 75. születésnapja alkalmából Csuka Zoltán fordításában versét is közölte az *Élet és Irodalom* 1958. január 24-i száma. Juhász Gyulával való kapcsolatairól a Híd 1958. áprilisi számában adtam számot. A 80. esztendejéhez közelítő neves literátor ma is él Nagybecskerekben, a mai Zrenjaninban.

A kezemben levő könyv címlapján a szerkesztő, Kollányi Boldizsár rövid dedikációja olvasható.

Theodor Manojlovicsnak, kedves barátomnak, Kollányi

Utána, a 41. lapon, melyen csupán Ady Endre neve áll nyomtatva (itt kezdődnek Ady versei), a költő ceruzás kézvonásával ezt olvassuk:

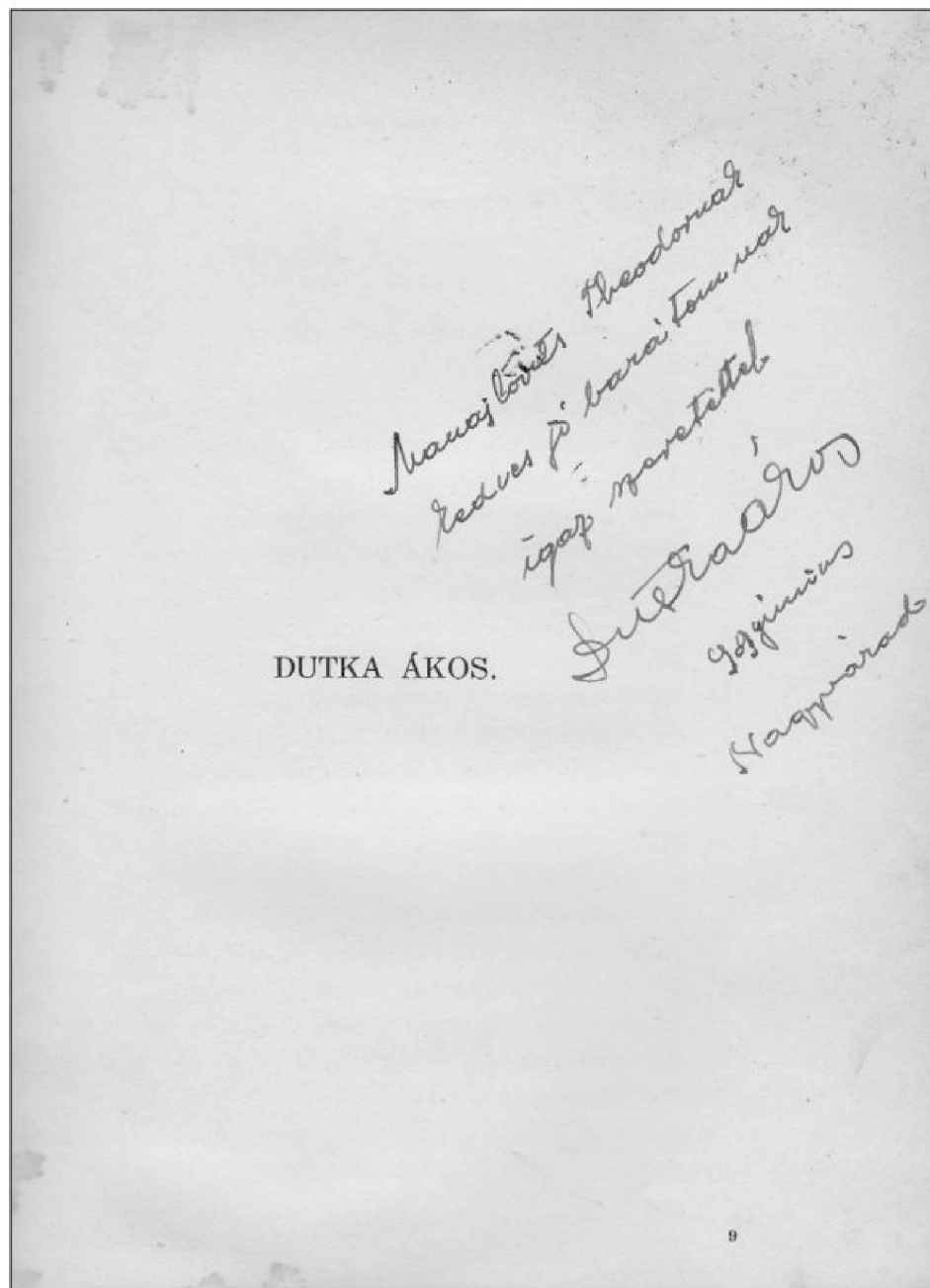
Manojlovicsnak igaz barátsággal

Ady.

Nagyvárad, 1909. okt. 3.

Babits Mihály és Balázs Béla nevénél hiányzik az ajánlás: ez a két „Holnapos” nem élt Váradon: Babits

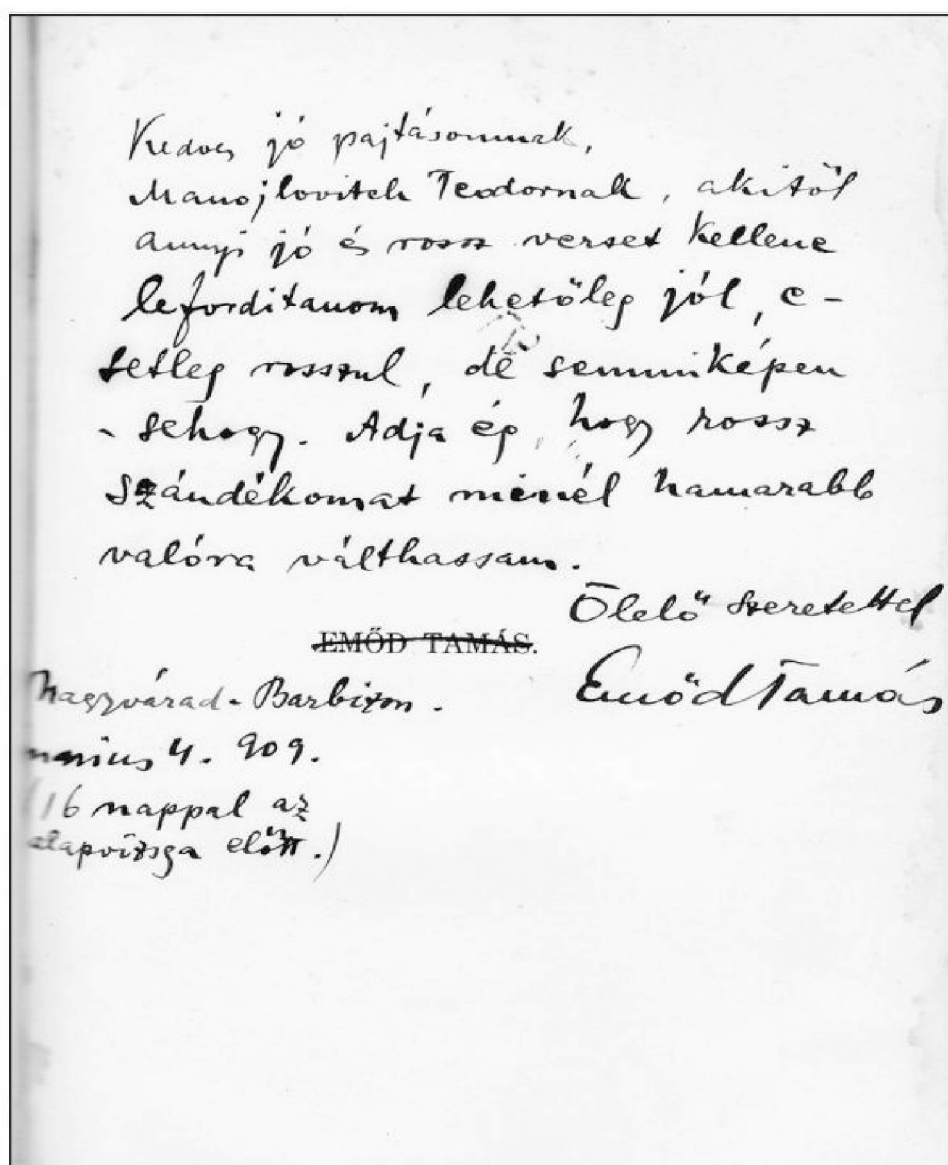
Fogarason, Balázs a fővárosban tanárkodott a kötet megjelenésekor. Dutka Ákos dedikációja így szól:

Manojlovits Theodornak kedves jó barátomnak igaz szeretettel

*Dutka Ákos
1909 június Nagyvárad*

A „Holnaposok” Benjáminka, az ifjú Emőd Tamás ezt írta:

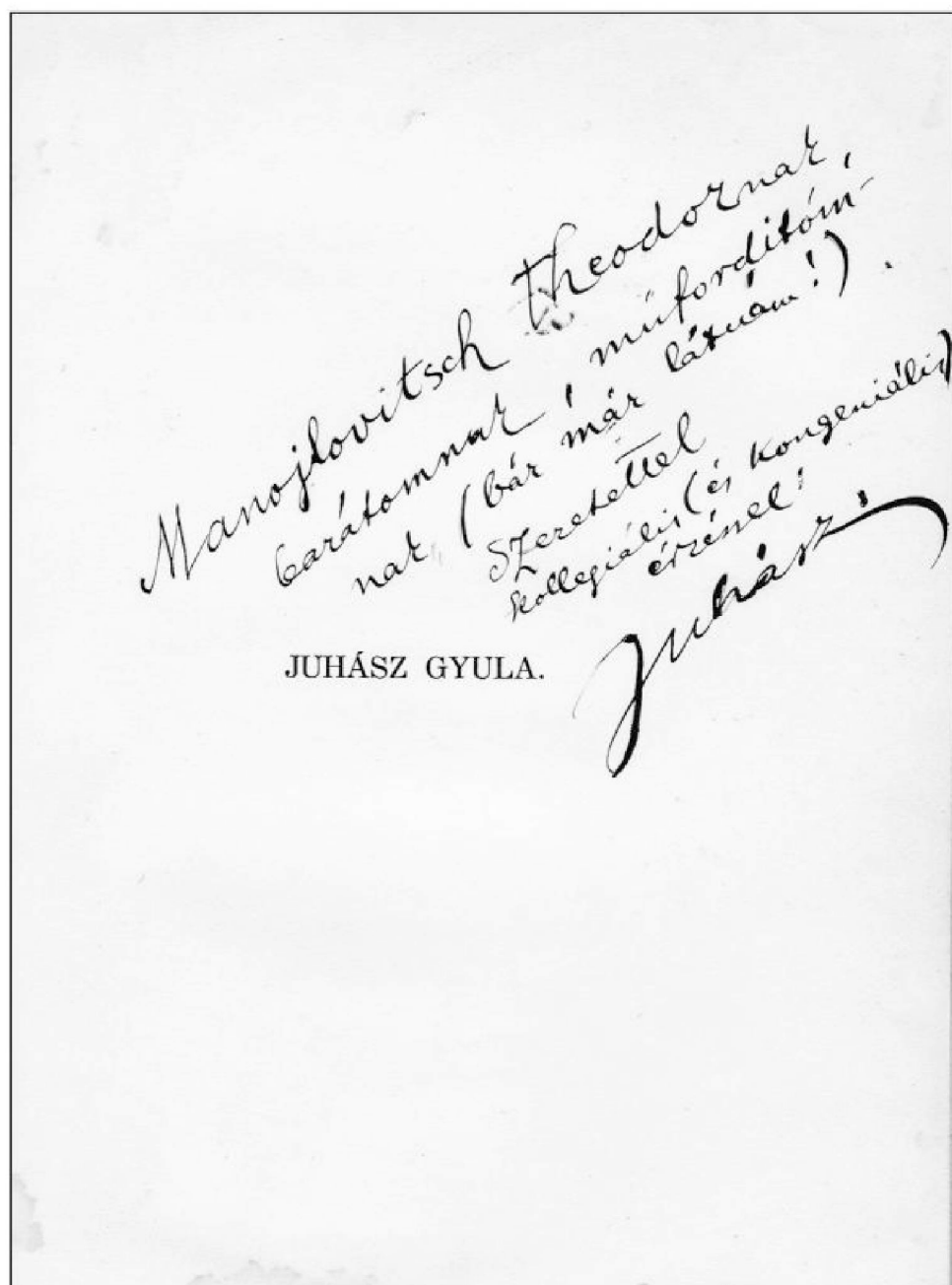
Kedves jó pajtásomnak, Manojlovitch Teodornak, akitől annyi jó és rossz verset kellene lefordítanom, lehetőleg jól, esetleg rosszul, de semmiképpen – sehogy. Adja ég, hogy rossz szándékomat minél hamarabb valóra válthassam.

Ölelő szeretettel

Emőd Tamás

Nagyvárad. Barbizon. június 4. 909.
(16 nappal az alapvizsga előtt.)

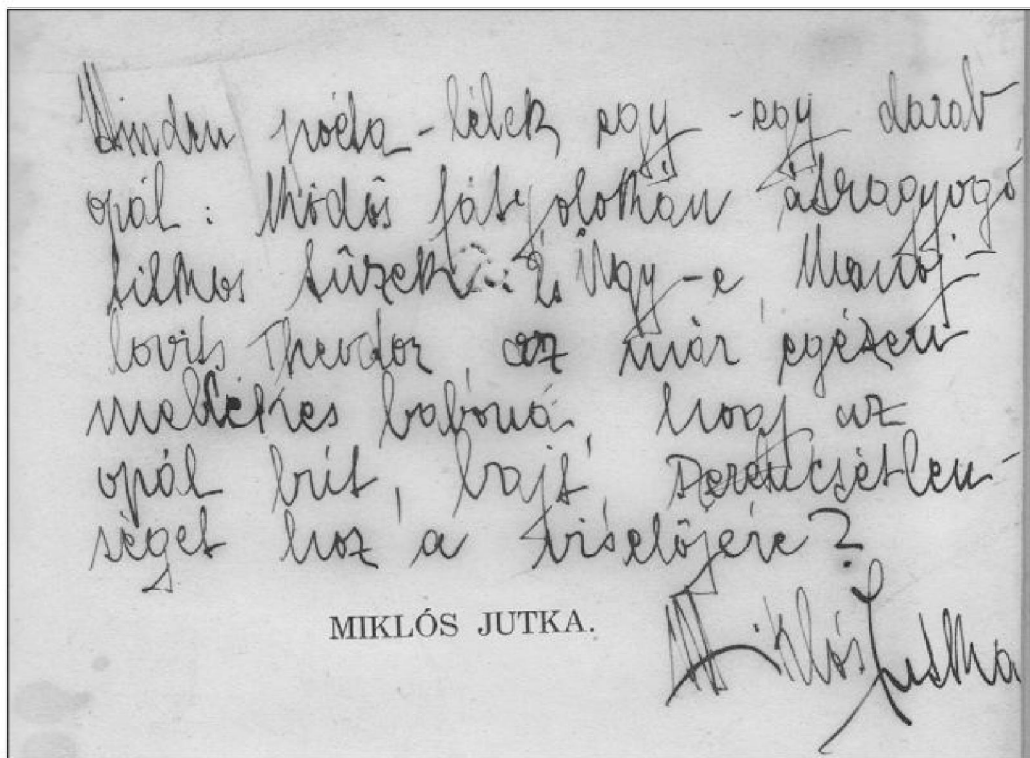
Mindenki másként írta a szerb barát nevét. Juhász Gyula is:

Manojlovitsch Theodornak, barátomnak, műfordítómnak, (bár már lát-nám!) szeretettel kollegiális (és kongeniális) érzéssel:

Juhász.

Az utolsó dedikáció Miklós Jutkáé:

Minden poéta-lélek egy-egy darab opál: ködös fátyolokon átragyogó titkos tüzek. És ugye, Manojlovits Theodor, az már egészen mellékes babona, hogy az opál bűt, bajt, szerencsétlenséget hoz a viselőjére?

Miklós Jutka

A dedikációk minden kétséget kizáróan hitelesek. Melegségükkel, közvetlenségükkel megerősítik mindazt, amit Todor Manojlovićnak a „Holnaposokhoz” fűződő barátságáról tudunk, s amiről 1957-ben az Igaz Szó Ady-számában Adyról, a Híd ugyanakkor megjelent füzetének hasábjain pedig Juhász Gyuláról írván – a visszaemlékező szerb „Holnapos” maga is vallott.

(Élet és Irodalom, 1961. június 10.)

HABENT SUA FATA LIBELLI

Hunyadi-Vass Gergely Csongrádon született 1891. március 4-én, és Szegeden hunyt el 1942. április 26-án. Családjának szegedi kapcsolatai lehettek; szüleinek neve (Vass Imre, Szekeres Etelka) lehetővé teszi ezt a valószínűsítést, de főként az, hogy iskoláit Szegeden végezte. Az állami főgimnáziumban, a mai Radnóti elődjében érettségizett 1908-ban. Jogi tanulmányait Kolozsvárt végezte. 1912-ben politikai, 1918-ban jogi oklevelet szerzett. Az első világháborút az orosz és a szerb fronton harcolta végig, megsebesült, számos kitüntetést szerzett. 1919-ben a Nemzeti Hadsereg tisztjeként szolgált. Ügyvédi oklevelét 1920-ben Budapesten szerezte. Működését Szegeden kezdte. 1926-ban az akkor megalakult Szegedi Vitorlás Egylet első elnöke lett. 1930. március 11-től 1935. június 30-ig a Szegedi Friss Újság felelős, utána főszerkesztője volt. 1932-ben a Szegedi Szabadtéri Játékok bizottságának tagja lett. 1933-ban a Gömbös Gyula vezette Nemzeti Egység Párt (NEP) szervezője, 1935. április 4-én a mandátumáról lemondó Gömbös helyére Szeged harmadik választókerületének országgyűlési képviselőjévé választották. 1939-ben gazdasági főtanácsosi címet kapott. Az ez évi választásokon az Imrédy Béla elnökségével működő Magyar Élet Pártjának volt jelöltje, de nem választották meg. 1942-ben Szegeden a törvényhatósági bizottság tagja lett. Endrényi Margittal kötött házassága gyermektelen maradt.

Eddig Habermann Gusztáv szegedi személyi adattárából (1992), Gulyás Pál életrajzi lexikonából (1993), Szeged történetének 4. kötetéből (1994) szedtem adataimat. A következőket hallomásból veszem, jórészt csak következtetem.

1941 áprilisában mint tartalékos honvédtiszt részt vett a Délvidék visszacsatolásában. Nagybecskerekre bevonulva tudomására jutott, hogy a jeles szerb író, a magyar kultúrán fölnőtt Todor Manojlović (1883–1968) elmeneült szülővárosából, elhagyta lakását, és gazdag könyvtára szabad préda. Szétnézett a szép, egységes bordó kötésben díszes könyvtárban, s bizonyára több kötetet is „megmentett” attól, hogy ebek harmincadjára jusson.

Mindenesetre a zsákmány egyike volt *A Holnap új versei – Második könyv*, amely ugyan Nagyváradon készült, de 1909. április 8-án Budapesten, Deutsch Zsigmond és társa (Dorottya u. 9.) kiadásában jelent meg *a hétmagyarok*, hét váradi költő verseivel. Emőd Tamás szerint 1700 példányban, amelyből akkor mindössze 61 darabot tudtak eladni. A terjedelmes (5–39. l.), többek szerint terjedős előszót *Számadás* címmel és március 15-i kelettel a kötet szerkesztője, Ady barátja, Kollányi Boldizsár (1874–1921) kataszteri főmérnök írta, „a nagy Ady-magyarázó”. Róla Bényei József emlékezéséből és Kovalovszky Miklós hozzáfűzött szerkesztői kiegészítéseiből, helyesbítéseiből tudunk meg legtöbbet az *Emlékezések Ady Endréről* 4. kötetében (1990).

A kötet költői, sorban: Ady Endre (1877–1919), Babits Mihály (1883–1941), Balázs Béla (1884–1949), Dutka Ákos (1881–1972), Emőd Tamás (1888–1938), Juhász Gyula (1883–1937), Miklós Jutka (1886–1976). Kollányi és Ady a hetvenes évek, a többiek mind a nyolcvanas évek szülöttei. S mennyire különbözik haláluk időpontja! Sorsuk is. Miklós Jutka pl. Marokkóban élte le életének javát, és Franciaországban hunyt el. Párizsban nyugszik.

Ebül szerzett jószág ebül vész el. Hunyadi-Vass Gergely nem élt már, amikor 1944. október 10-én az oroszok megszállták, „fölszabadították” Szegedet. Az ő Jókai utca 4. sz. alatti emeleti lakásából is elmenekült az örököse; talán a felesége. Az üres lakásba telepedett a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front első hírlapjaként újjászülető szegedi újságnak, az azóta is élő Délmagyarországnak szerkesztősége. Az 1910-ben alapított, kétszer is betiltott népszerű újságot a német megszállás után, április 16-án némították el. November 19-én újjászületett. Felelős szerkesztő Erdei Ferenc a Nemzeti Parasztpárt, a szerkesztőbizottság tagja még kívül Balogh István a kisgazdapárt és Révai József, a Magyar Kommunista Párt képviselőjében.

Magyar Távirati Iroda még nincs. A híreket az angol rádióból, a BBC-ből veszik le. Keresik a gyorsírót, aki erre képes. Megtalálják Laszgallner Zoltán (1925–1999) másodéves bölcsészhallgatóban, aki a Baross Gábor Gyakorlógimnáziumban érettségizett 1943-ban, és különórákon az első világháborúban fél karját elveszített

Hámori Jenőtől (1891–1948) olyan eredményesen sajátította el a gyorsírást, beszédírás fokon, hogy az induló Délmagyarországnak nélkülözhetetlen munkatársa lett. Napjában kétszer-háromszor ült a rádió mellé, és rögzítette a híreket, amelyekből a szerkesztők kiszemelték a szerintük a szegedi lapba valót. Hamarosan megmagyarította apai ágon *cípszer* őseinek a kassai múzeum várostörténeti kiállításán olvasható, történelmi nevezetességű nevét: Lőkös Zoltán a legjobb barátom lett. 1935 óta ismerjük egymást, mert együtt húztunk le nyolc gimnáziumi, négy egyetemi évet, együtt avattak bennünket 1947-ben bölcsészdoktorrá, egy év múlva együtt szereztünk tanári oklevelet, ő magyar-történelem, én magyar-latin szakból. Gyorsírástudománya révén lett újságíró: nélkülözhetelenné tette magát a Délmagyarország szerkesztőségében. Én csak a fogalmazási gyorsírásban jeleskedtem: a percenkénti 120 szótagot tudtam így leírni. Noha, mint én, Zoli is a népi írók igézetében nőtt föl, így alapítottuk meg 1947-ben a Tiszatájat is, belépett „a pártba”, s ez megnyitotta előtte a pályát: 1961-től felelős szerkesztő, 1962-től főszerkesztő lett.

1968-ban kormánylapot indítottak, a Magyar Hírlapot, és Zolit oda hívták főszerkesztő-helyettesnek. Később ott is főszerkesztő lett, majd a Hétfői Hírek, utóbb Vasárnapi Hírek főszerkesztője. Innen ment nyugdíjba.

A szerkesztőségben Hunyadi-Vass Gergely könyvtára ugyanúgy szabad préda lett, mint három éve Nagybecskerekben Manojlovics Tódoré. Zoli kezébe került *A Holnap*

második kötete a dedikációkkal, és természetes, hogy nem hagyta ebek harmincadjára. Nem emlékszem már, nekem mikor mutatta meg a szenzációs leletet. De hamarosan önzetlenül átengedte publikálásra. Addig nem is hallottam Todor Manojlović nevét sem, azt sem tudtam, hogy még él. Ezt azután sem tudtam, amikor kutattam neve, szerepe után, még akkor sem, amikor az újvidéki Híd 1958. áprilisi számában *Ady Endre és Juhász Gyula szerb barátja* címmel először írtam róla. Cikkem megjelenése után sem adott magáról hírt, pl. hogy visszakérje a neki dedikált, számára különlegesen értékes és vitathatatlanul tulajdonát jelentő könyvet.

Az Élet és Irodalom 1961. június 10-i számában azután *A szerb „Holnapos” költő* címmel arról adtam hírt, hogy házassági évfordulónkra barátom, Lőkös Zoltán megajándékozott a váradi antológiával, és közöltem a kötet hat dedikációját. Két költő nem írt bele. Babitsot, akkor fogarasi tanárt, Juhász Gyula szervezte be, de ő nem vett részt semmiféle *holnapos* megmozdulásban. Valószínűleg soha nem is járt Váradon, csak átutazott rajta. Balázs Béla gyakran megfordult ott, mert apai ági nagynénje, Recht Ignácné Bauer Zsófia (1843–1925) ott volt a kereskedelmi leány-középiskola igazgatója, de úgy látszik, nem találkozott Manojloviccsal, így ő sem dedikálta a példányát.

(Itt először.)